

نمایشگاه جلد‌های رقم‌دار نسخ خطی (ماوراء النهری) و مجموعه صحافی‌های هنری «فردریش لانکامرر»

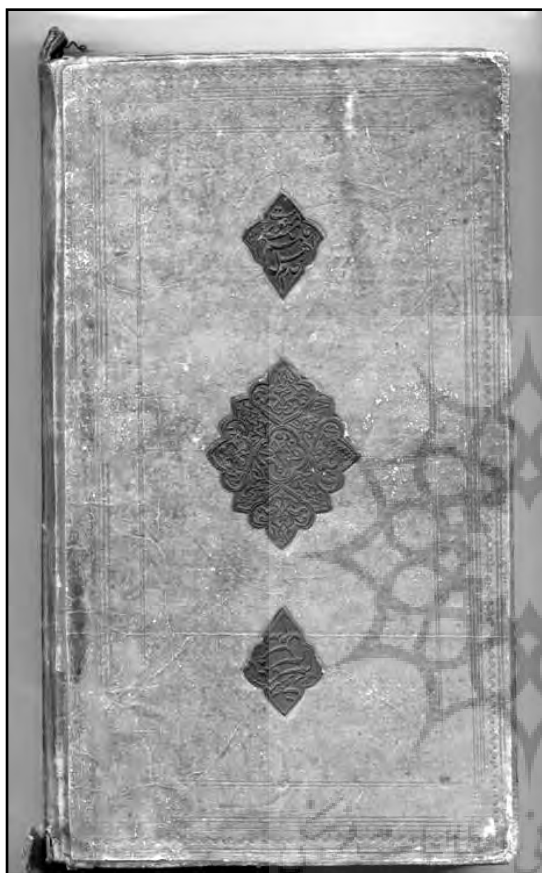
• فریبا افکاری

و مهم کتابخانه است اقدام خواهد کرد.»
سپس آقای معیری به بیان فعالیت‌ها و اهداف معاونت آموزش و پژوهش وزارت خارجه پرداخت و تأکید نمود که، آرشیو غنی وزارت امور خارجه که از اوایل دوره قاجار شکل گرفته است، در چند سال اخیر بیش از پیش در دسترس محققان قرار گرفته است. آقای معیری برگزاری این نمایشگاه را بیانگر قدمت هنر صحافی ایران و سنت کتابداری نیاکان ایرانی دانست که در حوزه ماوراءالنهر تولید شده و به جای مانده است و مجموعه صحافی‌های هنری لانکامرر را نیز بیانگر تلفیق صحافی سنتی ایرانی با هنر غربی دانست. در ادامه مراسم، جناب آقای موسوی بجنوردی، رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ضمن بیان خاطراتی از لانکامرر گفت: «لانکامرر تباری آلمانی داشت، اما به ایران و ایرانیان بسیار علاقه‌مند بود و میراث گرانبهایی در عرصه صحافی به جای گذاشت.»

سپس خانم افکاری، کارشناس نسخ خطی کتابخانه به معرفی جلد‌های رقم‌دار نسخ خطی کتابخانه تخصصی پرداخت و ضمن معرفی ویژگی‌های هنری و اهمیت این جلد‌ها گفت: «جلدهای ماوراءالنهری به جلد‌های ساخت بخارا، سمرقند و بعضی از شهرهای افغانستان گفته می‌شود و نام برخی صحافان بر آنها ثبت شده است. بسیاری از هنرمندان ایرانی چنان خاکساری و درویشی داشته‌اند که از نام و آوازه‌گریزان بوده‌اند، بنابراین نام خالقان بسیاری از آثار هنری ناشناخته مانده است. البته صحافان گاه بر جلد‌های روغنی نام خود و اشعاری را ثبت می‌کردند و گرچه این کار در جلد‌های ماوراءالنهری بیشتر دیده

نمایشگاه جلد‌های رقم‌دار نسخ خطی ماوراءالنهری و مجموعه صحافی‌های هنری فردریش لانکامرر موجود در کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه با حضور جناب آقای دکتر خرازی وزیر محترم امور خارجه، جناب آقای معیری معاون محترم آموزش و پژوهش، جناب آقای دکتر نظرآهاری مدیرکل محترم مرکز اسناد و خدمات پژوهشی و جناب آقای عابدان‌زاده ریاست محترم کتابخانه تخصصی و جمعی از پژوهشگران و کارشناسان نسخ خطی در روز یکشنبه ۳ خرداد ۱۳۸۳ افتتاح شد.

در این مراسم علاوه بر پژوهشگران و اساتید داخلی، اساتید و محققان خارجی و از جمله سفرای کشورهای مجارستان، لهستان، صرب و مونته‌نگرو، مغرب و اسلواکی و رایزن‌های فرهنگی از جمله رایزن فرهنگی یونان و صرب و مونته‌نگرو و رؤسای انجمن‌های ایران‌شناسی فرانسه و انگلیس در ایران نیز حضور داشتند که این استقبال، خود نشانگر علاقه‌مندی آنان به ادبیات، هنر و فرهنگ ایرانی است. پیش از مراسم رسمی افتتاح، ابتدا آقای عابدان‌زاده رئیس کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه ضمن معرفی فعالیت‌های علمی و فرهنگی کتابخانه و تلاش برای غنی‌سازی منابع مهم کتابخانه‌ای و پاسخگویی مناسب‌تر به مراجعان اظهار داشت: «این کتابخانه در سال‌های گذشته مراسم بزرگداشت استاد نسخه‌شناس و کتابشناس کشور استاد «سید عبدالله انوار» را برگزار کرد و نیز در دو دوره نمایشگاه بین‌المللی قرآن و هفدهمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران با ارائه آثار و مطالعات ایرانی شرکت کرد و هم‌چنین به زودی نسبت به انتشار دایرةالمعارف دموکراسی که از دیگر فعالیت‌های علمی

کشور هستند می‌توانند اسناد و گنجینه‌هایشان را برای نگهداری به این مرکز منتقل کنند که در این زمینه نیز ارتباطات مناسبی فراهم شده است.»

این نمایشگاه که تا ۶ خردادماه برقرار بود، مورد بازدید و استقبال هنرمندان، نقاشان، پژوهشگران داخلی و خارجی قرار گرفت و آنان با مجموعه‌های ارزشمند موجود در کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه و مرکز اسناد آشنا شدند.

معرفی جلد‌های رقم‌دار

کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه، دارای گنجینه‌ای با ارزش از نسخه‌های خطی و اسناد، کتاب‌های چاپ سنگی و کتاب‌های کهن چاپ به زبان‌های فارسی، عربی، ترکی و لاتین می‌باشد که در طی سالیان دور فراهم شده است. مجموعه نسخه‌های خطی این کتابخانه بالغ بر ۱۰۰۰ مجلد در موضوعات

می‌شود، اما در جلد‌های دیگر نیز مرسوم بوده است و در این نمایشگاه بالغ بر ۶۴ جلد رقم‌دار به معرض نمایش گذاشته شده است.»

در ادامه دکتر نورالله مرادی، به معرفی مجموعه صحافی و آثار هنری فردریش لانکامر پرداخت و گفت: «مجموعه شخصی و کتابخانه لانکامر در نوع خود بی‌نظیر است و اهمیت ویژه‌ای دارد. او این مجموعه را نه برای کارفرما که برای دل خویش صحافی کرده است. این مجموعه که حدود ۲۰۰۰ جلد می‌باشد، شامل کتاب‌هایی به زبان‌های فارسی و لاتین است و در آن نسخه‌های کمیاب و کتاب‌های روز نیز وجود دارد و می‌توان او را صحاف هنرمند و هنرمند صحاف نامید.»

در پایان استاد عبدالله انوار با تأکید بر حفظ و نگهداری ساماندهی و فهرست‌نویسی و اطلاع‌رسانی در حوزه نسخ خطی گفت: «خوشبختانه در حال حاضر نسخ خطی اهمیت و جایگاه خود را یافته است و کارهای بزرگی در این زمینه اعم از خرید، فهرست‌نویسی، تصحیح و چاپ و انتشار توسط کتابخانه‌های محلی، ملی و وزارت امور خارجه صورت گرفته است.»

در پایان این مراسم، نمایشگاه به دست جناب آقای کمال خرازی افتتاح شد و ایشان پس از بازگشایی، حدود یک ساعت از نمایشگاه و بخش‌های مختلف آن که شامل ابزار و ادوات صحافی و جلد‌های رقم‌دار و مجموعه کتاب‌های صحافی شده بود با علاقه بسیار دیدن کردند و توضیحات لازم و کارشناسی توسط خانم مریم موسوی که خود از دستیاران و شاگردان مرحوم لانکامر بوده و هم‌اکنون مدیریت کارگاه صحافی ایشان را به عهده دارد و خانم افکاری، کارشناس نسخ خطی و فهرست‌نویس کتابخانه و آقای خسرو افشار که متخصص صحافی و کاغذ ابری است بیان گردید.

در پایان آقای خرازی یادداشت‌هایی در دفتر یادبود نمایشگاه و لانکامر نگاشتند و خطاب به خبرنگاران اظهار داشتند: «ما به هر صورت از امکانات خود استفاده می‌کنیم تا آثار هنری و مکتوب و آنچه را که به بشریت خدمت کرده و جزو میراث بشری است، در اینجا عرضه کنیم. مرکز اسناد وزارت امور خارجه در حال حاضر گنجینه عظیمی است از اسنادی که در وزارت امور خارجه تولید شده و از مراکز مختلف جمع‌آوری شده است هم‌چنین مجموعه کتاب‌های خطی و آثار کهن و جالبی که در این مجموعه گردآمده بخشی از میراث فرهنگی است و طبیعتاً افرادی که در خارج از

می‌باشند که ۶ یا ۸ ضلعی و به رنگ حنایی، قهوه‌ای، طلایی، نقره‌ای یا اکلیلی می‌باشند. صحافان بر این سرترنج‌ها نام کوچک خود و گاه پدر خود را با کلمه «عمل» همراه می‌ساختند و به خود لقب «صحاف» می‌دادند که می‌توان آنها را به سه دسته تقسیم نمود.

۱. مهرهای دارای نام صحاف و تاریخ

این دسته از مهرها، دارای اطلاعاتی از نام کامل صحاف به همراه لقب یا نسبت خانوادگی یا محلی او به همراه تاریخ صحافی می‌باشند، مانند: «عمل محمد اسماعیل صحاف مورخ ۱۲۶۷».

۲. مهرهایی دارای نام صحاف، بدون تاریخ

این دسته از مهرها تنها شامل نام صحافان است و ذکر تاریخ صحافی در آنها به میان نیامده است. مانند: «عمل محمد شریف صحاف»

۳. مهرهای دارای عبارات دعایی و شعری

در این مهرها هیچ اشاره‌ای به نام صحاف نشده بلکه عباراتی مانند: «عاقبت خیر باد»، «یا علی مدد» و «اللَّهُ کافی» و «خدام اهل علمم، نامم منورست» به همراه تاریخ تجلید نسخه ذکر گردیده است.

ترنج‌های میانی بر روی این جلدها دارای اشکال زیبایی از گل بوته‌ها و پیچک‌های طرح‌دار است که به زیبایی جلد کمک بسیاری نموده است. استفاده از نقطه کوبی، قرینه‌سازی اشکال و طرح‌های چشم نواز در ترنج‌ها و سرترنج‌ها نشانگر ظرافت مهرها و کلیشه صحافان نسخه‌های خطی است.

استفاده از حواشی منحنی‌ها و خطوط چند لایه در مهرها، مانع از دقت در نگارش سجع مهر نگردیده و اسامی صحافان و تاریخ صحافی قابل قرائت و مطالعه می‌باشند.

قدیمی‌ترین نسخه‌ای که در این مجموعه دارای جلد ماوراء النهری است، «حاشیه بر شرح کلمة العین» با تاریخ کتابت ۸۶۹ هـ. است. تاریخ مهر صحاف بر این جلد ۱۲۱۳ هـ. است.

کمترین فاصله‌ها بین تجلید و کتابت نسخه در این مجموعه یک سال است و مربوط به نسخه «شرح تلخیص المفتاح» با نام «محمد علی صحاف» است متعلق به ۱۲۸۸ هـ. است.

فاصله زمانی کتابت و تجلید نسخه‌های این مجموعه حداکثر تا ۳۴۴ سال می‌باشد. خط به کار رفته در این مهرها به جز چند مورد، تماماً نستعلیق می‌باشد که از استقامت و کشیدگی حروف این نوع خط در زیبایی و تزیین مهرها به خوبی استفاده

مختلف می‌باشد که ۳۵۰ نسخه به زبان فارسی، ۲۰ نسخه به ترکی و ۶۳۰ نسخه به زبان عربی است که با احتساب مجموعه‌ها و رسالات بالغ بر ۵۰۰۰ عنوان می‌باشد. در لابه لای این مجموعه، نمونه‌های جالب و بسیار کم نظیری از جلدهای هنر صحافی قدیم ایرانی و صحافان ماوراء النهری بالغ بر ۶۴ جلد وجود دارد که این تعداد جلد رقم‌دار در مجموعه کتابخانه‌ای هزار جلدی، تعداد قابل توجه و چشمگیری است که شاید در مجموعه نسخه‌های خطی کتابخانه‌های دیگر کشور به زحمت بتوان به چنین فراوانی از نسخه‌های ماوراء النهری در یک جا دست یافت که این امر خود حکایت از یکدستی نسخه‌ها، اصالت و توجه گردآورندگان آن می‌کند و این امر خود از امتیازات مجموعه کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه به شمار می‌رود. جلدهای رقم‌دار به جلدهایی اطلاق می‌شود که بر ترنج یا سرترنج آنها، نام و نشانی از صحاف یا تاریخ صحافی نسخه، نقش بسته باشد. اهمیت این رقم از آن جهت است که بسیاری از هنرمندان قدیم ایرانی چندان خاکساری و درویشی داشته‌اند که از نام و آوازه گریزان بوده‌اند و هر گاه قطعه‌ای می‌نوشتند و مجلسی می‌نگاشتند و جلدی می‌ساختند، هرگز نام خود را بر آن نمی‌نوشتند الا به نادر.

جلدهای ماوراء النهری که بیشتر کار هنرمندان بخارا و سمرقند و برخی از شهرهای افغانستان است نام برخی صحافان معروف و پیر آوازه را بر خود ثبت نموده است. آگاهی از نام صحاف و تاریخ صحافی، موجب شناخت ماهیت و قدمت نسخه‌های خطی و سرگذشت و تاریخ آنهاست. عبارت مهر که از آن به عنوان «سجع مهر» یاد می‌شود، اعم از عبارات شعری، تاریخ یا عبارات دعایی و آیات قرآنی دارای اطلاعات مهمی درباره نسخه است. مهم‌ترین ویژگی برجسته این جلدها، رنگ روی جلد، عطف و گوشه‌های آن می‌باشد.

تقریباً به جز اندکی، تمامی این جلدها دارای روکش کاغذی روغنی صاف و براق به رنگ سبز زیتونی هستند و گوشه‌ها و عطف آنها عموماً با تیماج سبز رنگ پوشیده شده است و در میانه و اطراف دارای ترنج و سرترنج می‌باشند. سرترنج‌های ضربی که بر روی قسمت بالا و پایین جلد مشاهده می‌شوند بهترین مکان برای ثبت مهر و رقم صحافان می‌باشند. عموماً صحافان، نام و مشخصات خود و تاریخ صحافی کتاب را بر دو و گاه یک سرترنج و پشت جلد محک می‌نمودند. سرترنج‌ها که به قرینه در بالا و پایین جلد نسخه‌ها وجود دارد عموماً دارای یک طرح و شکل همسان

لانکامر برای کتابخانه‌های بزرگ کشور مانند کتابخانه: آیه الله مرعشی نجفی (ره)، مجلس، ملی، مرکزی دانشگاه تهران، دانشکده پزشکی و ادبیات صحافی کرد و به مدت ۲۲ سال در دانشکده حقوق اشتغال داشت و به همین واسطه با شخصیت‌های فرهنگی و علمی بسیاری آشنا شد تا آنجا که کتابخانه بسیاری از شعرا و نویسندگان کشور یادگار هنر صحافی اوست.

هم‌چنین بسیاری از سفرا و کارداران خارجی در ایران نیز از جمله علاقه‌مندان و خریداران هنراومی باشند. او غیر از صحافی کتاب به تعمیر، وصالی، حاشیه‌سازی و مرمت کتاب‌های قدیمی نیز علاقه‌مند بود و به آنها عشق می‌ورزید. از دیگر هنرهای او قاب‌سازی، کارهای هنری بر روی چرم و طلاکوبی است. مجموعه صحافی‌های هنری کتابخانه شخصی او که بالغ بر ۲۰۰۰ جلد کتاب به زبان‌های فارسی، انگلیسی، فرانسه و آلمانی است حاصل ۶۰ سال کار مداوم می‌باشد که هم از نظر شکل، انتخاب رنگ، تزیین عطف و انتخاب حروف و هم به لحاظ محتوا و موضوعات کتاب‌ها بسیار با ارزش است.

لانکامر در کتابخانه منحصر خود، کتاب‌هایی با موضوعات تاریخ، ادبیات و هنر ایرانی و ایران‌شناسی گردآوری کرده که برخی از آنها از جمله کتاب‌های کهن چاپ و نایاب به شمار می‌رود. در لابه‌لای این کتاب‌ها، می‌توان به کتاب‌های اهدایی مولفان و فرهیختگان ایرانی به وی اشاره نمود که از آن جمله اندکتاب‌هایی از مجتبی مینوی، ایرج افشار و... هم‌چنین در این میان نقشه‌ها، فرامین و اسناد باارزشی نیز موجود است که هم اکنون در مرکز اسناد وزارت امور خارجه نگهداری می‌شود. او این کتابخانه نفیس و با ارزش را نه به سفارش کسی بلکه این بار برای دل خود صحافی نمود و تمامی هنر و دقت و زیبایی را یک جا در آن جای داد و در سال ۱۳۷۹ به همت معاون آموزش و پرورش وقت، صادق خرازی و حمایت وزیر محترم امور خارجه آقای دکتر کمال خرازی برای کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه تهیه و خریداری گردید و هم‌اکنون در جایگاه ویژه‌ای نگهداری می‌شود و زینت بخش کتابخانه می‌باشد. مجموعه لانکامر پر از ظرافت و هنرمندی‌های صحافان اسلامی سنتی از یک سو و هنر صحافان بزرگ غربی از سوی دیگر است و برگه‌ریزی از تاریخ صحافی معاصر ایران می‌باشد.

هنری شده است. صحافان برای نگارش نام خود به اساتید خوشنویس مراجعه می‌نمودند تا علاوه بر آن از آیات و روایات و اشعار مناسب با متن کتاب نیز بر روی جلد‌ها بهره‌گیرند، سپس استاد حکاک آن خطوط را روی قطعات برنجی ضخیم حک نموده و به صحاف می‌سپرده است تا بر جلد ضرب نماید. اما با وجود این زحمات فراوان، هیچ نشانی از این هنرمندان خوشنویس و یا تاریخ‌عمل آنها بر کلیشه مهر صحافان به چشم نمی‌خورد. فراین دیگری غیر از جلد مانند آسترها و درون جلد‌ها، نام کاتبان محلی، محل کتابت، نوع کاغذ و خط و تزیینات و آرایه‌های به کار رفته در نسخه‌های خطی نشانگر تعلق این نسخ به حوزه ماوراءالنهر دارند.

صحافی‌های فردریش لانکامر

فردریش لانکامر در سال ۱۳۰۲ شمسی از پدری آلمانی و مادری ایرانی و ارمنی از اهالی جلفای اصفهان در برلین دیده به جهان گشود. پدر بزرگش در وزارت امور خارجه آلمان اشتغال داشت، اما او به همراه پدر که در آن زمان مهندس راه‌آهن بود به ایران آمد و ماندگار شد. سپس برای ادامه تحصیل به فرانسه رفت و پس از آن صحافی را نزد پدر و در ایران آموخت، پدرش - ژوزف لانکامر - نخستین ماشین چاپ جدید را در ایران ساخت که هم‌اکنون در موزه کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی (ره) در قم نگهداری می‌شود.